

VAN WIERDEN EN TERPEN

Mededelingen van de Vereniging voor Terpenonderzoek

Nummer 5 (najaar 1998)

TEN GELEIDE

Archeologisch onderzoek in het terpengebied gaat met golven, afhankelijk van de belangstelling van professionele zijde. Van Giffen was zeer geïnteresseerd, maar ook in zijn tijd gebeurde er soms jaren niets. Na de Tweede Wereldoorlog werd er incidenteel opgegraven: Tritsum, Foudgum, Middeltsum, Heveskesklooster, om de belangrijkste onderzoeken te noemen. Een doorlopende lijn ontbrak evenwel.

Met de opgraving in Wijnaldum lijkt een nieuwe tijd aangebroken. Weliswaar ligt deze opgraving alweer vijf jaar achter ons, maar de achterliggende motor, het Frisia-project, is op volle toeren blijven draaien. In de huidige opzet ligt de nadruk op interpretatie van oudere onderzoeksgegevens, maar dit jaar werden we opeens verblijd met drie opgravingen: Dongjum, Birdaard en Hempens (Friesland). Van grootscheepse graverijen was geen sprake; men wilde een beeld verkrijgen van de opbouw van de terp en beperkte zich daarom voornamelijk tot verticale doorsnedes.

Met name de steilkant van de terp te Dongjum leverde een spectaculair resultaat op. Evenals in Wijnaldum-Tjitsma lijkt de bewoning te zijn voorafgegaan door de aanleg van een dijk. Het ligt in de bedoeling de komende jaren meer terpen op deze wijze aan te pakken.

Op 7 november is in het Groninger Museum een jaarvergadering gehouden. Het zwaartepunt lag weliswaar bij de interessante lezingen (Kortekaas, Bazelmans, Gerrets en Knol) en een bezoek aan de Godlinze-expositie, maar tersluiks is er ook nog vergaderd.

Het bestuur betreurt het terugtreden van Gilles de Langen wegens een teveel aan werkzaamheden (sinds juli is hij provinciaal archeoloog van Friesland). Tien jaar geleden heeft De Langen als secretaris de Vereniging en de Jaarverslagen min of meer nieuw leven ingeblazen, iets waarvoor wij hem zeer erkentelijk zijn. Het bestuur zal worden uitgebreid met Jos Bazelmans, betrokken bij het Frisia-project, en mogelijk zoeken we nog ander nieuw bloed.

Het verschijnen van de Jaarverslagen loopt niet zoals we dat zouden wensen. Tijdgebrek van de

redactieleden vormt een ernstige belemmering bij het uitbrengen van volgende nummers. Het bestuur is van plan een deel van de werkzaamheden (coördinatie en opmaak) uit te besteden aan een professionele kracht.

De kerntaak van de Vereniging blijft evenwel het subsidiëren van wetenschappelijke publicaties. In 1999 zullen bijdragen worden geleverd aan het eerste deel van de uitwerking van de opgraving Wijnaldum en aan de handelseditie van het proefschrift van dr. H. Halbertsma over Friesland in de Vroege Middeleeuwen.

Tot slot: de Vereniging heeft voor haar activiteiten geld nodig. Wij zouden het derhalve op prijs stellen dat u de bijgevoegde acceptgiro (voor 1998) daadwerkelijk gebruikt en niet glimlachend bij het oud papier legt. Notoire wanbetalers worden geschrapt uit de ledenlijst. Allen wensen wij een goed 1999 toe.

Ernst Taayke (secr.)

VERSCHENEN PUBLICATIES

* *Paleo-Aktueel 9*, uitgave van de vakgroep Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen, is in de zomer van 1998 verschenen. Dit deel bevat, naast bijdragen over onderzoek in Drenthe en andere delen van Nederland en het buitenland, berichten over verkenningen en opgravingen in het terpengebied.

Dit betreft in dit nummer onderzoek naar de Romeinen in Friesland n.a.v. de opgraving Winsum-Bruggeburen (J.M. Bos, M.J.L.Th. Niekus, J. Scheffer en T.B. Volkers), de herintroductie van de naam Friezen voor de bewoners van het kustgebied door de Franken (J. Bazelmans), metaalvondsten van Tjitsma, Wijnaldum (M. Huisman), dieren in het vroegmiddeleeuws grafritueel (W. Prummel), gebruiksvoorwerpen van been en gewei van Tjitsma, Wijnaldum (H. Halici), een terpje aan de Greetingalaan in Harlingen (M.J.L.Th. Niekus, C. Tulp, J.M. Bos, J.H. Zwier) en een archeologische inventarisatie in het Zuidertrimdeel bij Leeuwarden (A. Jager).

Paleo-aktueel 9 is voor f 20,- af te halen bij de vakgroep Archeologie, Poststraat 6, Groningen. Het boekje wordt voor f 25,- per post toegestuurd nadat het bedrag per acceptgiro is overgemaakt.

Telefoonnr. 050-3636712. Ook de oudere nummers (vanaf nr. 1) zijn nog beschikbaar.

** Gronings Historisch Jaarboek*

In het Gronings Historisch Jaarboek 1997 publiceerden H. Groenendijk, J. Bakker, P.B. Kooi, J. Molema en M.J.L.Th. Niekus een archeologische kroniek over de Provincie Groningen in 1997 (pp. 117-129).

MUSEA

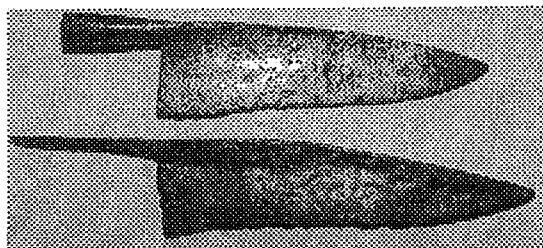
** Fries Museum: schatten onder de schotel*

Zo luidt de titel van een tentoonstelling die vanaf medio januari 1999 in het Fries Museum wordt gehouden. Hierin is een greep uit de uitzonderlijk rijke en gevarieerde collecties van amateur-archeologen te zien. Het accent ligt op de metaalvondsten, waarvan een groot deel met behulp van een metaaldetector tevoorschijn is gekomen. Ongeveer een vijfde van de vondsten is afkomstig uit de terpen.

De tentoonstelling geeft een globaal overzicht van wat aan archeologisch metaal verworven is. Als einddatum is ca. 1850 gekozen, ruwweg het begin van het industriële tijdperk.

Op de tentoonstelling zijn de voorwerpen thematisch geordend. Aan de orde komen o.a. wooncultuur, nijverheid, siersmeedkunst, wegen en wapenarij. Veel van deze voorwerpen zijn normaliter ontoegankelijk doordat zij zich in privécollecties bevinden. Onder andere te zien zijn prehistorische gereedschappen, Romeinse wapens, juwelen uit de Vroege Middeleeuwen, bedevaartstekens uit de Late Middeleeuwen en ambachtelijke producten uit diverse steden. Op de tentoonstelling zijn ze voor een breed publiek bijeengebracht.

De tentoonstelling is te bezichtigen in het Fries Museum te Leeuwarden van 15-1 tot 28-3-1999, in het Historisch Museum het Burgerweeshuis te Arnhem van 3-4 tot 30-5-1999 en in het Goois Museum te Hilversum van 13-6 tot 12-9-1999.

Twee hakmessen uit het Romeinse Vechten

** Museum Wierdenland in Ezinge*

Voor geïnteresseerden in terpen en wierden loont het een bezoek te brengen aan het museum Wierdenland in Ezinge, Torenlaan 12, tel. 0594-621524. O.a. is het gedeelte van het huis uit de periode 500-400 v. Chr. met het bouwoffer van een paard, een rund en een hond in het museum gereconstrueerd. Het museum is het gehele jaar geopend, van maandag tot en met vrijdag van 10-16 uur, op zaterdag en zondag van 13-17 uur. De toegangsprijs voor volwassenen is f 4,-. In het museum is een routebeschrijving van een wierdenwandeling verkrijgbaar. In de winter, wanneer er weinig bladeren aan de bomen zijn, is het reliëf van de wierden goed te zien.

De provincies Friesland en Groningen stelden in 1998 voor het eerst provinciale archeologen aan, die het beleid van deze provincies ten aanzien van de archeologische monumentenzorg zullen voorbereiden en uitvoeren. G.J. de Langen is sinds 1-7-1998 provinciaal archeoloog van Friesland (tel. 058-2925487). H. Groenendijk is sinds 1-9-1998 provinciaal archeoloog van Groningen (tel. 050-3164291). Met vondstmeldingen en andere berichten kunt u bij hen terecht.

PROVINCIAAL ARCHEOLOGEN

De sector Behoud, één van de vier sectoren van de ROB heeft tot taak de Archeologische Monumentenzorg in een viertal regio's in Nederland vorm te geven. De regio Noord bestaat uit de provincies Groningen, Friesland en Drenthe. Het oude model van provinciegebonden archeologen is losgelaten en hiervoor in de plaats is een team gekomen. De teamleden houden zich op rijksniveau bezig met de Archeologische Monumentenzorg in Noord-Nederland binnen vier zogenaamde taakvelden.

RIJKSDIENST VOOR HET OUDHEIDKUNDIG BODEMONDERZOEK

De coördinatie van de regio Noord berust met ingang van 1 december 1998 bij **Jan de Jong**. Hij neemt alle bestuurlijke contacten en 'algemene zaken' voor zijn rekening. (E-mail: J.de.Jong@archis.nl).

Het taakveld Ruimtelijke Ordening en Planologie

wordt door **Thomas van den Berg** beheerd. Ten aanzien van ruimtelijke ordening wordt getracht de archeologie zo goed mogelijk in de ruimtelijke plannen te positioneren (E-mail:

T.van.den.Berg@archis.nl)

Voor de uitvoering en handhaving van de Monumentenwet is **Gerard van Haaff** aanspreekbaar. Hij draagt zorg voor alle wettelijk beschermde terreinen en de bijbehorende vergunningaanvragen. Tevens worden nieuwe terreinen van nationaal belang voorgedragen voor bescherming.

(E-mail: G.van.Haaff@archis.nl)

Voor het taakveld Inrichting en Beheer is **Alexandra Mars** verantwoordelijk. Zij onderhoudt de contacten met grote terreinbeherende instanties zoals Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Rijkswaterstaat, Defensie, Dienst Landelijk Gebied en de provinciale Landschappen. (E-mail: A.Mars@archis.nl)

Het team werkt samen met de door de drie provincies aangestelde archeologen G.J. de Langen (Friesland), H.G. Groenendijk (Groningen) en W.A.B. van der Sanden (Drenthe).

Regelmatig is er overleg, waarbij provinciegebonden zaken aan de orde komen. Eén van die overlegvormen is het Noordelijk Archeologisch Platvorm (NAP) dat tweemaandelijks overleg voert in Nuis, het noordelijk depot voor archeologische vondsten.

De ROB-medewerkers van de regio Noord zijn te bereiken via telefoonnummer 033-422 77 77 of faxnummer 033-422 77 99.

VELDWERK

Provincie Groningen

* *Kinkhorn, gem. Loppersum*

In gescheurd grasland op een wierde langs de Kinkhornsterweg zag correspondent J. Tillema verscheidene verkleuringen in het land die hij interpreteerde als afvalkuilen. Het aardewerk dat daaruit kwam wees op een datering in de 12de of 13de eeuw, één scherf is van terpenaardewerk. Een der aangeploegde kuilen zat vol met afval van beenbewerking.

Het GIA bezocht de locatie en deed een klein na-onderzoek. Uit de bewuste afvalkuil kwam nog meer botmateriaal, vrijwel allemaal afvalstukken van beenbewerking, en slakken en ijzerhoudend materiaal. Onderzoek van het vondstmateriaal leerde dat hier iemand benen voorwerpen, voornamelijk samengestelde kammen, heeft gemaakt, en hoorn heeft bewerkt. Gewei werd in het geheel niet aangetroffen.

Het metaal bestond uit wolven (uit erts gewonnen ijzer, het product van de eerst fase van de

ijzerwinning), slakken van de ijzerwinning en het smeden van ijzer en brons, hamerslag en bronzen voorwerpen (vermoedelijk om omgesmolten te worden).

Behalve de beenbewerker was ter plekke dus ook een smid werkzaam, die ijzer en brons bewerkte. Daarop kunnen ook de fragmenten van een tuyère (tuitje van blaasbalg) wijzen. Of de wolven wijzen op ijzerwinning ter plaatse, of dat zij naar de wierde werden gebracht om verder uitgesmeed te worden, is nog punt van onderzoek. IJzerwinning ter plekke vereist de aanvoer van ijzeroer én grote hoeveelheden houtskool.

Deze vondst wijst wederom op de enorme erosiegevoeligheid van de wierden in Groningerland. Bij de gehanteerde ploegdiepte van 30 cm komt 'vers' materiaal naar boven. De wierde komt mede door z'n status (te beschermen monument) in aanmerking voor effectieve conserverende maatregelen.

Info: W. Prummel, A.J. Nijboer & C.G. Koopstra
(GIA)

* *Fivelhörn, gem. Ten Boer*

Alweer J. Tillema trof in een wegcunet westelijk van het voormalige bejaardentehuis Fivelhörn, thans asielzoekerscentrum, sporen aan van een tot dan toe volkomen onbekende nederzetting. Nader onderzoek wees uit dat op een oeverwal langs een kreek, onderdeel van het wijdvertakte Fivelsysteem, op een nog onbekend tijdstip een lage wierde uit zoden was opgeworpen. Het ophogingspakket van deze wierde is niet verontreinigd met nederzettingsafval.

Na (perioden van) overstromingen werden in dit ophogingspakket in het eind van de 7de/begin 8ste eeuw vanaf een hoger niveau kuilen, greppels en waterputten gegraven. Deze bewoning liet in deze sporen veel nederzettingsafval achter: aardewerk, sterk vergaan bot, verbrande leem en as. De bewoning loopt vervolgens door tot in de Late Middeleeuwen (11de/12de eeuw), mogelijk met onderbrekingen. De kern van de huisplaats is zeer waarschijnlijk nog aanwezig. De kwaliteit van de grondsporen is uitstekend.

Publicatie: Y. Dijkstra, 1998. *Archeologisch onderzoek van middeleeuwse bewoningssporen bij AZC 'Fivelhörn', Gem. Ten Boer, Groningen*. ARC-Publicatie 19.

Info: H. Groenendijk, Y. Dijkstra

* *Ulrum, De Hoogte, gem. De Marne*

J. Kadijk te Leens deed bijzondere vondsten op de wierde De Hoogte nabij Ulrum. Als eerste vond hij een vrijwel compleet, bootvormig voorwerp van aardewerk, dat vermoedelijk als olielamp dienst deed. Het voorwerp dateert uit de Middeleeuwen. Het aankoopstuk wordt nog geanalyseerd.

Enige tijd later trof hij er een gegoten bronzen deksel aan van een Romeinse kan uit bronsblik. Het deksel was versierd met een eendje waarmee het deksel kon worden opgetild. Als productiecentrum komen Noord- en Oost-Gallië in aanmerking, als productietijd de 3de of 4de eeuw n.Chr. Het is twijfelachtig of de kan ooit in z'n geheel op de wierde De Hoogte belandde. Waarschijnlijker is dat de deksel als schroot door een bronsgieter is meegenomen. Of die zijn beroep op deze wierde uitoefende?

Info: H. Groenendijk

** Wierhuizen, gem. Appingedam*

In januari 1998 verrichtte het ARC een boorcampagne op de wierde Wierhuizen, tussen Jukwerd en Oosterwijtwerd in de gemeente Appingedam. In de jaren 1916-17 verrichtte Van Giffen een opgraving op deze wierde. M. Miedema publiceerde in 1989 het vondstmateriaal van deze opgraving en van de commerciële afgravingen (publicatie te koop bij de Penningmeester, zie p. 7 van deze Nieuwsbrief). De vondsten geven aanleiding te veronderstellen dat de eerste bewoning op deze wierde rond 250 v. Chr. plaatsvond.

Het doel van het booronderzoek was vast te stellen of zich nog (ongestoorde) archeologische waarden in de bodem bevinden. Dit bleek inderdaad het geval. In een aantal boringen werden restanten van het wierdenlichaam aangetroffen. Mogelijk is zelfs de kernterp nog aanwezig. Ook in het door Van Giffen opgegraven gedeelte blijken nog ongestoorde sporen aanwezig, die hij door overmatige regenval niet kon onderzoeken. A. Ufkes & J. Schoneveld, 1998 'Een boorcampagne op Wierhuizen, Gem. Appingedam, Groningen' ARC-Publicatie 15.

Info: A. Ufkes & J. Schoneveld

Provincie Friesland

** Dongjum (Doanjum): het onderzoek van de artificiële steilkanten van een terprestant (1998)*

In het begin van de jaren negentig werden er op de terp Tjitsma (Wijnaldum) grootschalige opgravingen uitgevoerd. De uitwerking van dit onderzoek verkeert in een vergevorderd stadium en daarom hebben het Groninger Instituut voor Archeologie (Rijksuniversiteit Groningen) en het Amsterdams Archeologisch Centrum (Universiteit van Amsterdam) nieuwe onderzoeksplannen geformuleerd en besloten tot de uitvoering van een *Regionaal Archeologisch Project Noordelijk Westergo* (1998-2002).

In de wijde omgeving van Tjitsma worden de komende jaren gegevens verzameld die het mogelijk maken om de in Wijnaldum geboekte resultaten in een bredere context te plaatsen en zo bij te dragen

aan de bewoningsgeschiedenis van Westergo in het eerste millennium.

Het onderzoek van artificiële steilkanten

Om de investering in tijd en geld beperkt te houden zal de eerste jaren geen kostbare en langdurige opgraving plaatsvinden. De aandacht gaat daarentegen uit naar het vrijleggen en schoonmaken van artificiële steilkanten die zijn achtergebleven na de gedeeltelijke, commerciële afgraving van vele terpen in deze en de vorige eeuw. Mogelijk biedt dit een goedkope en snelle manier om inzicht te krijgen in de opbouw en daarmee in de (ontstaans)geschiedenis van verschillende terpen.

Het onderzoek in augustus en september 1998 in een terprestant direct ten westen van de dorpskom van Dongjum bleek hoopgevend. In vier weken tijd werden twee haaks op elkaar staande steilkanten met een hoogte tussen de één en vier meter en met een totale lengte van 160 meter (!) blootgelegd en gedocumenteerd. In de afgegraven delen, direct vóór de steilkanten, bleek soms nog een aanzienlijk deel van de onderste terplagen behouden te zijn. Het in de steilkanten blootgelegde profiel, in combinatie met de waarnemingen in de ervoor liggende terpzool, maakten het mogelijk om de geschiedenis van deze terp in hoofdlijnen te schetsen, van haar ontstaan in de tweede eeuw na Chr. tot op de dag van vandaag.

Puntsgewijs kunnen de belangrijkste resultaten van het onderzoek worden samengevat:

- Tot de opmerkelijkste ontdekkingen behoort een kleine dijk uit de eerste of tweede eeuw na Chr. Mogelijk hebben we hier te maken met de restanten van een ringdijk die enkele (tientallen) hectaren nieuw ontgonnen bouwland bescherming bood tegen hoge vloedten (over de dijk zal binnenkort een kleine publicatie verschijnen in *Noorderbreedte* 1999-1) (zie de figuur aan het eind van deze nieuwsbrief);
- Boven op de dijk en de akkerlaag is in de tweede helft van de tweede eeuw een kleine huisterp gebouwd die tot in de derde of het begin van de vierde eeuw bewoond is geweest. De kern van deze terp bevond zich net ten westen van het noord-zuid-profiel. Verschillende uitbreidingen van de terp zijn in het profiel herkenbaar. In één van de Romeinse bewoningsniveau's zijn aanwijzingen gevonden voor de bewerking van brons;
- Het hoogste niveau van de Romeinse terp is verploegd en opgenomen in een akkerlaag die de gehele Romeinse terp bedekt. Deze akkerlaag wordt voorlopig in de 4de of 5de eeuw gedateerd;
- Boven op de akkerlaag bevinden zich bewoningsresten uit de 5de tot en met de 11de of 12de eeuw. In het profiel waren verschillende zodenwandhuizen en een hutkom herkenbaar. Opvallend is dat de terp vooral in zuidwaartse richting is uitgebouwd en dat verschillende vroeg- en volmiddeleeuwse

bewoningsniveau's niet significant hoger of zelfs lager liggen dan die uit de Romeinse tijd;

- In de loop van de 11de of 12 eeuw wordt de terp verlaten en in gebruik genomen als akker. Door de beakkering wordt de terp aanzienlijk geëgaliseerd en in alle richtingen afgeploegd.

Het project wordt uitgevoerd door het Groninger Instituut voor Archeologie (RuG) en het Amsterdams Archeologisch Centrum (UvA). Projectleiding: prof.dr. H.A. Heidinga, dr. J. Bazelmans en drs D. Gerrets. Het Groningse en Amsterdamse onderzoek naar het Nederlandse kustgebied in het eerste millennium wordt gedeeltelijk gefinancierd door de Stichting Historische Wetenschappen en is ingebed in het landelijke Frisia-project (een samenwerkingsverband van RuG-GIA, UvA-AAC en de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek). Een belangrijke bijdrage aan het onderzoek naar de ontstaansgeschiedenis van het gebied rond Dongjum werd geleverd door drs P.C. Vos (TNO-NITG, Zwolle). Belangrijke financiële bijdragen aan het onderzoek zijn afkomstig van het Groninger Universiteits-Fonds en de Gratama Stichting (Harlingen).

Info: J. Bazelmans, Poststraat 6, 9712 ER Groningen, 071-5274164, j.bazelmans@arch.leidenuniv.nl.

** Birdaard en Hempens: veenontginningen in de Romeinse tijd?*

Alhoewel het onderzoek van het Groninger Instituut voor Archeologie in het Friese terpengebied zich concentreert op noordelijk Westergo, worden ook mogelijkheden benut om elders waarnemingen te doen. In samenwerking met Gerard van Haaff (ROB) en Gilles de Langen (Provincie Friesland) werd in september/oktober 1998 gegraven in Birdaard en Hempens-Teerns. In een huisterp te Birdaard, waar een ligboxenstal met gierkelder werd gebouwd, bracht een korte opgraving vooral sporen uit de IJzertijd en Romeinse tijd (5de eeuw v. Chr. tot 3de eeuw na Chr.) aan het licht. Daarnaast kwamen vroegmiddeleeuwse sporen en een 13de eeuwse waterput te voorschijn.

Vooraf interessant was de opgraving van een gedeelte van een nederzetting bij Hempens-Teerns in het knipkleigebied ten zuidoosten van Leeuwarden. Aanvankelijk zou de opgraving drie dagen duren, maar door de interessante resultaten en met financiële ondersteuning van provincie, gemeente en de eigenaar van het te bouwen kantoorpand kon uiteindelijk twee weken worden gegraven. De nederzetting was beperkt van omvang, maar bleek verschillende eeuwen (van het eind van de 1ste tot het eind van de 3de eeuw) in gebruik te zijn geweest. In de tien waterputten werden in totaal zes complete potten aangetroffen, die gedateerd kunnen worden

tussen het eind van de 1ste en het eind van de 3de eeuw na Chr. In en direct rondom de nederzetting kwamen grote hoeveelheden aardewerk aan het licht. Tot op enkele tientallen meters afstand van de nederzetting werden diverse greppels aangesneden, die erop wijzen dat de transformatie van een natuurlijk landschap in een cultuurlandschap hier reeds in de Romeinse tijd begon.

De nederzetting bevond zich op een veenkussen, dat aan de basis bestond uit rietveen, maar vervolgens overging in levend hoogveen. Wortels van gagel vormen een aanwijzing voor verdroging van het hoogveen, waarna hier heide kon gaan groeien. Na verloop van tijd is de omgeving weer vernat en kon zich hier een rietvegetatie vestigen. Aan het eind van en kort na de bewoning is een kleidek afgezet, hetgeen lijkt te wijzen op een reactivering van de Middellzee, die zich op slechts enkele kilometers afstand bevond.

Het meest opmerkelijke van deze opgraving is echter, dat het veenkussen uitsluitend onder de voormalige nederzetting volledig intact was en daarbuiten over tientallen meters systematisch was afgegraven. Terwijl volgens de heersende opvattingen veenontginning pas op gang komt aan het eind van de Vroege Middeleeuwen, lijken de resultaten te Hempens-Teerns erop te wijzen, dat hier reeds in de Romeinse tijd substantiële delen van het veen zijn afgegraven. Deze nederzetting kan mogelijk tevens als een tijdelijke woonplaats tijdens zomerbeweiding in het veengebied worden beschouwd. De bewoners hadden waarschijnlijk hun thuisbasis op een van de terpen van Teerns, Goutum en Hempens, waar sporen van bewoning uit dezelfde periode zijn aangetroffen.

Info: Danny Gerrets

** Opgraving Sneek*

De stichting RAAP verrichtte in 1997 op de plek van het nieuwe kantoor van de Rabobank in Sneek een archeologisch vooronderzoek. RAAP kwam tot de conclusie dat de middeleeuwse lagen over het algemeen zeer goed geconserveerd waren. De Rabobank liet het ARC in het voorjaar van 1998 een opgraving uitvoeren.

In de grootste opgravingsput documenteerde het opgravingsteam onder leiding van Adri Ufkes maar liefst twaalf opgravingsvlakken. Het onderste opgravingsvlak reikte tot in de natuurlijke ondergrond. In de kleine onderzoekspuit, haaks op de grote, werden vier vlakken aangelegd. Hier konden de diepste sporen helaas niet bestudeerd worden. De resultaten mogen belangwekkend worden genoemd.

Het ARC legde delen van twee grote erven uit de 13de eeuw bloot. Het is mogelijk dat deze 12de-eeuwse voorgangers hebben gehad, maar dat is volgens Ufkes nog niet zeker. De 12de eeuw is

overigens wel met sporen en vondsten vertegenwoordigd. Op de ruim opgezette erven hebben grote houten huizen gestaan. Opmerkelijk is de vondst van een grote 13de-eeuwse kuil vol met leerresten, die onomstotelijk leerbewerking aantonen. Deze leerresten worden op dit moment nader onderzocht. Weer andere vondsten wijzen uit dat binnen dit deel van Sneek ook aan textielbewerking werd gedaan. Hiermee heeft de opgraving, zoals gehoopt, licht laten schijnen op de nijverheid van het oudste stedelijke Sneek. Daarenboven toonde de opgraving ook handelsactiviteiten aan. Botanisch onderzoek aan grondmonsters en hout wees namelijk uit dat in de 13de eeuw contacten werden onderhouden met het Oostzeegebied, vanwaar hout en waarschijnlijk ook graan werden ingevoerd.

Het is in dit verband verleidelijk te verwijzen naar de 11de-eeuwse Friese munten die in grote hoeveelheden in het Oostzeegebied zijn gevonden. Mogelijk kunnen de nog niet bestudeerde 12de-eeuwse monsters uit Sneek een chronologische verbinding maken. Het is te hopen dat snel financiële middelen voor voortgezet botanisch onderzoek kunnen worden vrijgemaakt, want de monsters gaan ras in kwaliteit achteruit.

De hoeveelheid import aardewerk is overigens beneden de verwachting gebleven. Dit bewijst hoe voorzichtig men moet zijn met conclusies over het ontbreken van verre handel als weinig niet-lokaal vervaardigd aardewerk wordt aangetroffen. Tenslotte toonde de opgraving aan dat de historisch bekende verdichting van de bebouwing aan de Koemarkt pas na de 13de eeuw moet hebben plaatsgevonden.

Info: G.J. de Langen, A. Ufkes en C.G. Koopstra

** Opgraving Leeuwarden-Bollemansteeg*

Dat het nieuwe gemeentebestuur van Leeuwarden de archeologie serieus neemt, blijkt uit het feit dat het na Hempens-Teerns nog twee andere opgravingen mogelijk maakte. Met provincie, universiteit van Groningen en de bouwer ter plaatse, Noppert BV, bracht de gemeente de gelden bij elkaar voor een opgraving op de hoek Grote Kerkstraat-Bollemansteeg. Eerder had RAAP daar in opdracht van de gemeente een waarderend onderzoek verricht. Een intrigerende uitkomst van het booronderzoek was dat zeer dicht bij de Grote Kerkstraat (oorspronkelijk een dijk of verhoogde weg tussen de St.-Vituskerk, de latere Oldehove, en de terpnederzetting aan weerszijden van de Ee-wal) op een diepte van maar liefst twee meter beneden maaiveld, pal op de natuurlijke ondergrond, nog mestachtige lagen aanwezig zijn. Was er dan toch sprake van bewoning ten tijde van de aanleg van de dijk? De ARC-opgraving onder leiding van Michiel Huisman moest uitkomst bieden.

Het onderzoek bracht aan het licht dat de

mestachtige lagen de vulling zijn van een sloot of depressie in een hoek van een erf. Het huis van dit oude erf lag buiten de plek van de opgraving. De sloot en het verloop van de ophogingslagen maken bovendien duidelijk dat de top van het erf niet tegen de Grote Kerkstraat aanlag. Men heeft bij het ophogen van het erf dus geen gebruik gemaakt van het oude dijklichaam. Ook kon worden waargenomen dat de erfbegrenzing binnen het opgravingsvlak schuin op de Grote Kerkstraat stond, en niet haaks erop.

Geconcludeerd moet worden dat de oude kaarten ons een verkeerde indruk geven van de oudste bewoning aan de Grote Kerkstraat. De oudste huizen stonden waarschijnlijk vrij en op enige afstand van de weg. De bewoning moet ondanks de forse ophogingen betrekkelijk laat zijn gestart: er werden geen zekere vondsten van voor de 13de eeuw gedaan. Dat men zo laat nog twee meter ophoogde geeft aan dat men nog steeds last van natte voeten had. Dit water was vooral regenwater dat van de stadsterp afstroomde en aan de randen stagneerde.

Info: G.J. de Langen & M.A. Huisman

** Opgraving Leeuwarden-Ee-wal/Speelmansstraat*

Tussen Ee-wal en de Speelmansstraat, aan de zuidrand van de noordelijke stadsterp van Leeuwarden, wordt momenteel naast het voormalige gebouw van de Leeuwarder Onderlinge nieuwbouw gerealiseerd. Omdat het bouwplan onder meer voorzag in de bouw van een diepe kelder, besloten provincie, gemeente en bouwer BWL tot een opgraving. Eind oktober-begin november werd door het ARC twee weken lang gegraven onder leiding van Adri Ufkes. In totaal konden acht opgravingsvlakken worden bestudeerd.

Voor het eerst in Leeuwarden kon een middeleeuws huis door de eeuwen worden gevolgd. Op het tweede opgravingsvlak was dit huis ongeveer vijf meter breed. Deze bouwfase moet omstreeks de 13de eeuw worden geplaatst. Iets dieper werden deels ingegraven eiken staanders aangetroffen. Ook op nog dieper niveau werden dergelijke palen aangetroffen. Uit de positie van de bouwresten blijkt dat het huis minstens drie maal is 'opgetild' maar daarbij op dezelfde plek is blijven staan.

Binnen de constructie werden haarden van verschillende ouderdom teruggevonden. Aan de binnenzijde van enkele wanden werd een fijne gelaagdheid geconstateerd, die vermoedelijk verband houdt met het ophogen van de vloeren. De meer ingrijpende ophogingen werden onder andere bewerkstelligd met het aanbrengen van plaggenlagen van zo'n 30 à 40 cm dikte. Het aardewerk is nog niet bestudeerd en dendrochronologisch onderzoek nog niet verricht, zodat de tijdsperiode tussen de onderscheiden bouwfases nog niet precies bekend is.

We moeten het voorlopig doen met de constatering dat het aardewerk van het achtste vlak, zo'n 2,5 meter dieper dan het 13de-eeuwse huis, niet ouder is dan 11de/12de-eeuws. Dit betekent dat net als aan de Bollemanssteeg ook de Leeuwarders aan de Speelmansstraat hun erf in snel tempo hebben opgehoogd.

Met het achtste vlak was de natuurlijke ondergrond nog niet bereikt. Uit de boring waarmee het onderzoek werd afgesloten bleek dat de terplagen hier de vulling van de voormalige Ee-stroom afdekken. De alleroudste lagen zouden uit de 10de eeuw kunnen stammen. Veel ouder zullen ze niet zijn. Gezien de aanwezigheid van de Ee op deze plaats, is het uitgesloten dat de bewoning aan de Speelmansstraat teruggaat tot de Karolingische tijd. Info: G.J. de Langen, A. Ufkes en C.G. Koopstra

UITWERKINGSONDERZOEK

* *Honden in Romeins Wijnaldum*

Tijdens de archeozoölogische analyse van botmateriaal uit Wijnaldum, die plaatsvindt in het kader van het door de Stichting voor Geesteswetenschappen, de RuG en de UVA gefinancierde project 'De relatie tussen landschap/landgebruik en de economische/politieke machtsvorming in Groot-Friesland tussen de 3e en 9e eeuw na Chr.', en die wordt uitgevoerd door Kristin Bosma (GIA), werden fragmenten aangetroffen van een aantal opvallend grote honden.

Het betreft 25 botten en botfragmenten van minimaal 22 individuen, welke te dateren zijn in de tweede en derde eeuw na Christus en welke verspreid over de nederzetting werden aangetroffen. De dieren variëren in grootte tussen de 55 en 65 cm. Aangezien we in deze periode in Nederland honden vinden van allerlei groottes kan worden geconcludeerd dat de dieren in Wijnaldum doelbewust, vanwege hun grote formaat, werden geselecteerd. Vermoedelijk deden de grootste dieren dienst als waakhonden, ter bescherming van de veestapel. Daarnaast werden de iets kleinere dieren, gezien het feit dat ze wendbaarder waren, vermoedelijk gebruikt bij de jacht op waterwild.

Info: K.L.M. Bosma, GIA, tel. 050-3636740

STUDENTENONDERZOEK

Johan Nicolay (student RuG) bestudeerde in Århus (Denemarken) de rol van gouddeposities in de Vroege Middeleeuwen, als opmaat voor zijn afstudeerscriptie over Friese goudvondsten (begeleiding J.M. Bos). Johan Nicolay kreeg op de onlangs gehouden Reuvensdagen voor zijn scriptie de W.A. van Es-prijs van de SNA. Hij werd geprezen voor het plaatsen van de vondsten in een

internationale context.

OVERLIJDEN DR. H. HALBERTSMA

Op 3 december is in zijn woonplaats Amersfoort dr. H. Halbertsma op 78-jarige leeftijd overleden. Hij was al geruime tijd ziek. Vorige maand schreef hij het bestuur in een brief dat hij afscheid moest nemen van al wat hem dierbaar was, en dat hij na 56 jaar het lidmaatschap van de Vereniging noodgedwongen beëindigde.

Herre Halbertsma raakte in terpenonderzoek geïnteresseerd door een bezoek aan de opgraving van Van Giffen van het klooster te Aduard. In de oorlogsjaren ondernam hij als student een inventarisatie van alle terpen in Groningen en Friesland, een werk dat uiteindelijk zou uitmonden in dat mooie boek met de grote atlas, *Terpen tussen Vlie en Eems*.

In zijn verdere loopbaan, bij de ROB in Amersfoort, richtte hij zich vooral op kerken en kloosters, maar terpen en terpvondsten in het Friese gebied bleven zijn aandacht behouden. Hij was jarenlang bestuurslid van de Vereniging. In 1982 promoveerde hij op *Frieslands oudheid*, waarin hij met name de vroegmiddeleeuwse geschiedenis behandelde. Herre Halbertsma bezat een grote eigenheid, in woord, geschrift en verschijning.

OUDE JAARVERSLAGEN

Verschillende oude jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek zijn nog steeds verkrijgbaar bij de penningmeester: Egge Knol

A. van Solmsstraat 9a 9717 AL Groningen
tel. 050-3131132 (werk 050-3666555;
fax werk 050-3120815).

Dit geldt ook voor het proefschrift van E. Taayke uit 1996 *Die einheimische Keramik der nördlichen Niederlande 600 v.Chr. bis 300 n.Chr.* (prijs leden terpenvereniging fl. 40,00, niet-leden fl. 65,00).

Enkele andere belangwekkende publicaties die te koop zijn via de penningmeester zijn:

- M. Miedema, 1989. Het archeologisch materiaal uit de terp Wierhuizen, overdruk *Groninger Volksalmanak* 1989 (zie het berichtje over de Wierhuizen hiervoor) (prijs voor leden fl. 12,50, voor niet-leden fl. 15,00).

- M. Miedema (1993). Oost-Fivelingo 250 v.Chr - 1850 na Chr., archeologische kartering en beschrijving van 2100 jaar bewoning in Noordoost - Groningen (overdruk *Palaeohistoria* 32); (prijs voor leden terpenvereniging fl. 25,00, niet-leden fl. 35,00).

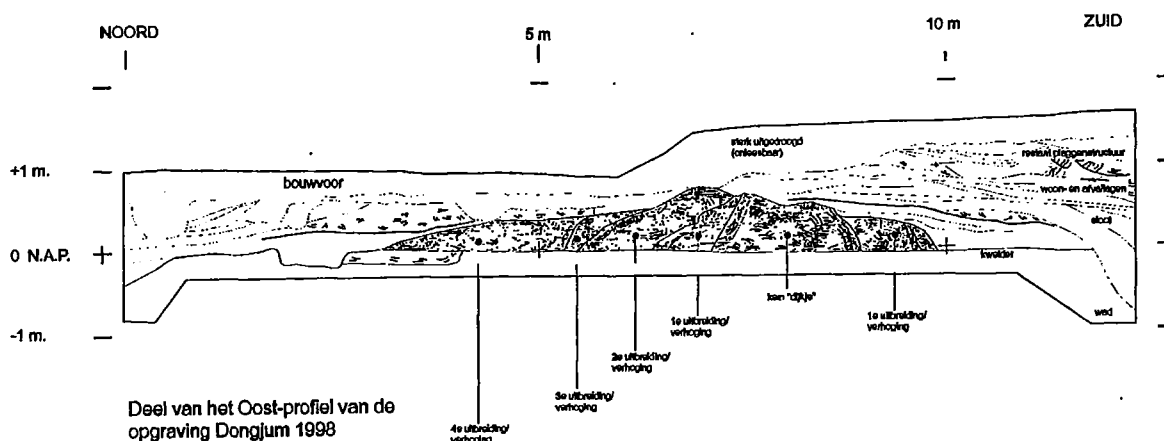
- 75ste jaarverslag (1991) met een grote verschei-

denheid aan artikelen over het onderzoek van de terpen en wierden in het verleden en heden. (prijs leden terpenvereniging fl. 20,00, niet-leden fl. 25,00).

- 2e jaarverslag (1918) met rapport van Van Giffen over De Wierhuizen; alleen voor leden, fl. 10,00
- 3e/4e jaarverslag (1920) met rapporten van Van Giffen, onder andere de opgraving in Godlinze alleen voor leden, fl. 7,50
- 29/32 jaarverslag (1948) met artikel Van Giffen over Valkenburg, Utrecht en Vechten; alleen voor leden, fl. 17,50
- 33/37 jaarverslag (1953) met rapport Van Giffen over Valkenburg en rapport Halbertsma over Deinum; drie delen (tekst, platen en kaarten); alleen voor leden, fl. 7,50

Voor details over andere uitgaven: informeer bij de penningmeester. Bestellingen kunnen telefonisch of schriftelijk worden gedaan bij de penningmeester. Bij verzending wordt porto doorberekend. Afhalen is na overleg mogelijk.

AANMELDING NIEUWE LEDEN

Deel van het Oost-profiel van de Opgraving Dongjum 1998. Tekening J. de Koning, IPP

ISSN 13813331

Redactieadres:

Vereniging voor Terpenonderzoek

Poststraat 6,

9712 ER Groningen

Nieuwe leden kunnen zich aanmelden bij de penningmeester: Egge Knol (adres zie boven). De contributie bedraagt f 25,00 per jaar. Leden ontvangen de Jaarverslagen en de jaarlijkse Mededelingen.

Een nieuw lid krijgt het laatst verschenen jaarverslag als premie gratis. Dat betreft het nummer 73-74 met de publicatie van het vroegmiddeleeuwse grafveld Oosterbeintum.

KOPIJ

Kopij voor deze Mededelingen en aanbevelingen voor op te nemen rubrieken of berichten, kunnen ingezonden worden naar de Redactie van de Mededelingen van de Vereniging voor Terpenonderzoek, p/a Wietske Prummel, Poststraat 6, 9712 ER Groningen, e-mail wprum@let.rug.nl

Redactie: W. Prummel